

UDC 821.163.41-94.09 Jakšić G.
https://doi.org/10.18485/ms_zmsi.2024.110.10
 ГРАЂА
 Примљен: 20. 6. 2024.
 Прихваћен: 5. 11. 2024.

Др БИЉАНА СТОЈИЋ РАДОВИЋ, виши научни сарадник
 Историјски институт Београд
 Кнеза Михаила 36/II, Београд, Србија
 Е-адреса: biljana.stojic@iib.ac.rs

УСПОМЕНЕ ГРГУРА ЈАКШИЋА

САЖЕТАК: Документ који предајемо јавности Гргур Јакшић је насловио *Успомене* и ми га под тим именом и приређујемо. Документ се временски односи на период од Јакшићевих студија на Великој школи (1888–1892) до 1903. године. *Успомене* Гргура Јакшића које су његова кратка аутобиографија од великог су значаја, не само за реконструкцију појединих сегмената Јакшићевог приватног живота, него и за сагледавање мноштва догађаја и личности које у њему спомиње. Пре свега, документ има изузетан значај за почетке српске националне пропаганде у Француској коју је Јакшић водио скоро две деценије свог живота у Паризу. Јакшићеве *Успомене* налазе се у оквиру архиве Гргура Јакшића, Збирке млађих књижевних рукописа и архивалија Народне библиотеке Србије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Гргур Јакшић, Велика школа, Женева, Лион, Сорбона, успомене

Ова уводна студија има за циљ да догађаје и личности које Јакшић спомиње у *Успоменама* стави у одговарајући историјски и временски контекст. Први значајан податак који сазнајемо тиче се његовог интересовања за историју, које је датирало из периода још док је похађао ваљевску нижу гиманзију.¹ Историју му је омилио професор Влада Јовановић, песник, а Јакшић истиче: „Колики је био његов утицај на нас види се у том што смо се, из мога разреда, нас четворица одали изучавању историје: Михаило Ђорђевић, Живко Романовић, Светозар Павић и ја.”² По завршетку четвртог разреда, 1885. године прешао је у пети разред Прве београдске гимназије у којој је испит зрелости положио 1888. и исте године се уписао на Велику школу.

¹ Породица Јакшић се из Чачка годину дана после Гргуоровог рођења 1872. преселила у Ваљево кад је отац Марко тамо именован за председника суда. Када је отац преминуо у јануару 1888. мајка Анка се са тројицом млађих синова: Михаилом, Бранимиром и Младеном вратила у Чачак код брата Младена Милијановића, док су двојица старијих Светолик и Гргур наставили школовање у Београду.

² Народна библиотека Србије (=НБС), Збирка млађих књижевних рукописа и архивалија (=ЗМКРА), Архива Гргура Јакшића Р558/III/24, Кратка аутобиографија Гргура М. Јакшић, конзула у Пиреју (у мисији у Француској).

Од студентског живота на Великој школи Јакшић је издвојио сегмент писања студентских темата које је истакао за почетак свог научног рада.³ Са доста детаља описује како су се студенти надметали за Видовданску награду и преимућство да награђени темати буду објављени прво у наставцима у *Београдским ошћинским новинама*, а потом штампани и као сепарати. Ови конкурси су значили додатни извор прихода за великошколце, али још важније, с њима су несвршени или тек свршени млади људи ступали на интелектуалну сцену и представљали се научној и широј публици. Анализирајући овај сегмент *Успомена* занимљиво је приметити да се Јакшић није осмелио да одмах пише темате већ је „славу” стекао писањем критичких приказа у *Просветном власнику* на темате својих школских другова. Учешће на конкурсима је узео тек као свршени студент. Видовданску награду је добио из другог покушаја, 1894. године, са темом о црногорском архиепископу Данилу.⁴ Тек пошто је уведено правило да се темати подносе анонимно, пошло му је за руком да победи на конкурсима јер у критичким приказима у *Просветном власнику* није поштедео ни професора Пантелију Срећковића, који је био главни у комисији за избор лауреата.

Епизодом о тематима, Јакшић је несумњиво хтео да узвиси себе у односу на остале студенте и истакне како су га управо ови темати и полемике са проф. Срећковићем и школским друговима препоручили за студије у иностранству. Препоруке од стране Пере Ђорђевића, Љубе Ковачевића, Стојана Новаковића и других јесу биле од значаја, али из других извора знамо да Јакшићев пут до одласка на студије у иностранству није био ни најмање лак и бајковит како га је описао у *Успоменама*. Студије у иностранство су му одобрене у јуну 1894. године⁵ када је већ био предавач у чачанској гимназији. Из писама његовог старијег брата Светолика знамо колико су се он и друге личности блиске породици грчевито залагали да се Гргуру одобри одлазак на студије у иностранство.⁶ Светолик га је саветовао да положи државни испит јер ће га он понајвише квалификовати за стипендију.⁷ Гргур је државни испит спремао 1893. и 1894. године када је и позајмљивао белешке од старијих другова – Јована Томића⁸ и Светислава Симића, али на сâм испит није изашао. Молбу за одлазак на студије у иностранство поднео је 8. јуна. Тражио је да

³ Вид. фусноту бр. 38.

⁴ Г. М. Јакшић, *Зейски митропољит Данило I и ослобођење Црне Горе*, Електрична штампарија Д. Димитријевића, Београд 1896, укупно 76 страница. Из предговора видимо да се Јакшић у писању темата служио истим ситним подвалама које је у критикама спочињавао својим друговима (вид. фусноту 65).

⁵ Сви датуми су дати према новом календару.

⁶ Светолик је писао да је начуо је да ће Докић на јесен постати нови министар просвете, а њега познаје преко Пере Ђорђевића (НБС, ЗМКРА, Р558/IX/157, Светолик – Гргуру, Београд, 27. маја/8. јуна 1893); Писао је молбу у Гргуруво име министру просвете Андри Николићу (НБС, ЗМКРА, Р558/IX/176, Света, Берлин, 11/23. маја 1894).

⁷ НБС, ЗМКРА, Р558/IX/157, Светолик – Гргуру, Београд, 27. маја/8. јуна 1893; НБС, ЗМКРА, Р558/IX/161, Светолик – Гргуру, 27. јула/8. августа 1893; Р558/IX/172, Света – Гргуру, Берлин, 3. фебруара 1894 (по новом календару); НБС, ЗМКРА, Р558/IX/174, Света – Гргуру, Берлин, 4. априла 1894 (н.к); НБС, ЗМКРА, Р558/IX/176, Света – Гргуру, Берлин, 11. маја 1894. (н.к).

⁸ Томић је професорски испит положио 1892. (Светлана Мирчов, *Јован Н. Томић. Библиошкар и научник*, Народна библиотека Србије, Београд 2007, 31).

му се додели стипендија или одобри дуже одсуство ради наставка школовања „на ком бољем, страном универзитету”. У случају одобреног одсуства молио је да му се уз плату додели додаток или бар да му се подмире путни трошкови и школарина. Тадашњи министар просвете и црквених дела Андра Ђорђевић му је молбу услишио већ сутрадан. Одобрено му је одсуство на годину дана и „новчану потпору”, али тек када новца буде у буџету. Ни министар као ни Јакшић нису прецизирали на који универзитет се упућује.⁹ Тек на основу првог Јакшићевог извештаја од 7. августа 1894. године знамо да је изабрао Женеву.¹⁰

Долазак у Женеву и шест месеци колико је тамо провео представљају други сегмент *Успомена*. Јакшић истиче да је у Женеву стигао пред крај 1894. године, а у ствари је стигао одмах по завршетку школске године да би, како је нагласио у молби Министарству, што боље савладао језик пре почетка академске године. Такође, не стоји ни друга тврдња да је Женева била избор Министарства. Министар Ђорђевић је у одобрењу навео „да може ићи на страну и учити се наукама означеним у овој молби”, док је сâм Јакшић у првом извештају нагласио да се одлучио да студије настави у Женеву, али да још увек није одлучио на који ће се факултет уписати.¹¹ У извештају који је поднео Министарству 1. новембра 1894. поднео је листу предмета са Филозофског факултета (*Faculté des lettres*). У *Успоменама* Јакшић је истакао да чим се „мало оријентисао” увидео је „да наши људи у министарству просвете нису добро познавали швајцарске школе и да су ме погрешно упутили у Женеву”.¹² Тамо је историју предавао остарели професор Воше (M. P. Vaucher), који је био готово слеп, није имао асистента и кога је ћерка доводила на предавања. Према достављеном списку предмета, професор Воше је предавао курс Опште историје, а поред овог Јакшић се пријавио за још шест предмета: Историја цивилизације (M. L. Jaquemart); Историја религија (M. E. Stroehlieu); Друштвени системи (George Favou); Палеографија (F. de Crue); Хералдика и нумизматика (A. Ladé).¹³ На основу извештаја од 28. децембра сазнајемо да се Јакшић у Женеву уписао на Одсек класичних наука (*Ordre des lettres classiques*) и да му је на основу приложених сведочанстава био признат степен *baccalaureat des lettres* који га је ослобађао полагања четири испита, по два из две групе пријављених предмета. Занимљиво је да се међу ослобођеним испитима налазио и предмет професора Вошеа. Разлог зашто Јакшић потцртава управо неадекватан курс из опште историје лежи у његовој накнадној памети и каснијем опредељењу да се усавршава на савременој историји. Током студија у Женеву више је био окренут историји средњег века, чему

⁹ ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903, Г. Јакшић – Министру просвете Андри Ђорђевићу, 27. маја/8. јуна 1896.

¹⁰ Овим се разрешава нетачан навод у историографији да је на студије отишао тек 1896. (Радомир Ј. Поповић, „Јакшић, Гргур”, *Српски биографски речник*, 4, Матица српска, Нови Сад 2009, 232–233; Љубинка Трговчевић, *Планирана елија. О сјуденицима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Историјски институт, Београд 2003, 251).

¹¹ ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903, Извештај Г. Јакшић, Женева, 26. јула/7. августа 1896.

¹² НБС, ЗМКРА, Р558/III/50, „Успомене”.

¹³ ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903, *Faculté des Lettres* 1 novembre 1894. Молба Г. Јакшића да му се пошаље новац за таксу за пријављене предмете у висини од 80 франака.

сведочи чињеница да је крајем децембра 1894. одлучио да уместо историје цивилизације, религија и друштвених система узме грчки и латински језик.¹⁴

Дане у Женеви проводио је у учењу француског језика, проучавању уџбеника француске историје, као и у дружењу са српским студентима. Са многим од женевских другова остао је у контакту већи део живота. Често и радо се враћао у Женеву да посети бивше другове, пре свега Николу С. Петровића, будућег генералног конзула у Женеви (1909–1945). У овом сегменту *Успомена* Јакшић истиче да је у то време у Женеви живео и будући краљ Петар Карађорђевић заједно са синовима Ђорђем и Александром. У опису породице Карађорђевић Јакшић је истакао жељу кнеза да му синови уче српску историју и језик, као и жељу да он и породица одржавају контакте са колонијом српских студената које је често позивао код себе. Ипак, према српским студентима се држао врло резервисано, из жеље, како су им други чланови домаћинства говорили, „да нас као претендент не би компромитовао код наше владе”.¹⁵ Јакшић ни ту не пропушта прилику да истакне да је заједно са Чолак-Антићем и Петровићем био најчешће позиван код кнеза, те да је управо он Стевану Гутовићу, Херцеговцу кога је кнез ангажовао да држи часове историје његовим синовима, давао подуче из националне историје којој он као студент медицине није био вичан.¹⁶

Трећи сегмент *Успомена* односи се на Јакшићев прелазак у Француску, студије и почетке рада на националној пропаганди. На Женевском универзитету је боравио до лета 1895. године када је опет на сопствену молбу прешао у Лион са намером да тамо настави истраживање и усаврши се у француском језику. Брату Светолику је писао: „да би научио француски морам да проведем неко време међу чистим Французима”.¹⁷ Одабрао је Лион понајвише на наговор Јована Томића који је тамо боравио на студијском усавршавању заједно са супругом.¹⁸ Јакшић је у Лион стигао 20. октобра 1895. а семестар је почео да похађа 3. новембра. Породица Томић је у јануару наредне 1896. продужила путовање ка северној Италији где је Томић истраживао наредних неколико месеци.¹⁹ Јакшићу се Лион веома допао, за разлику од Женева која је била „никаква варош” са „најгаднијим народом који познајем”.²⁰ Уживао је на предавањима, дискутовао са професорима и француским колегама који су га примили „не само пријатељски, него братски.”²¹ Разлог толикој срдачности Јакшић је налазио у француско-руском савезу

¹⁴ ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903, Извештај Г. Јакшића – МПс-у, 16/28. децембра 1894.

¹⁵ НБС, ЗМКРА, P558/III/50, „Успомене”.

¹⁶ НБС, ЗМКРА, P558/III/50, „Успомене”.

¹⁷ НБС, ЗМКРА, P558/IX/183а, Гргур – Светолику, Женева, 14. јануара 1895.

¹⁸ Истини за вољу, Томић га је наговарао да одмах напусти Женеву чим се уверио да тамо студијски програм није адекватан (НБС, ЗМКРА P558/IX/199, Ј. Томић – Г. Јакшићу, 13/25. септембра 1895; P558/IX/200, Ј. Томић – Г. Јакшићу, 23. септембра/5. октобра 1895; НБС, ЗМКРА, P558/IX/197 Г. Јакшић – Ј. Томићу, 2. септембра (по новом) 1895). И сâм Томић је са супругом Даринком боравио у Женеви. Ту су заједно са Гигом (Гргуром), Пајом (Павле Поповић), Ницом (Никола С. Петровић) и Бошком (Чолак Антићем) прославили католички Божић. Томићи су већ 1. јануара отпутовали у Гренобл, где су провели осам месеци, након чега су прешли у Лион (С. Мирчов, *Јован Н. Томић. Библиошкар и научник*, 23).

¹⁹ С. Мирчов, *Јован Н. Томић. Библиошкар и научник*, 23.

²⁰ НБС, ЗМКРА, P558/IX/183а, Гргур – Светолику, Женева, 14. јануара 1895.

²¹ НБС, ЗМКРА, P558/III/50, „Успомене”.

склопљеном 1893/4. који је у Француској пробудио интересовање и симпатије према свим Словенима. Брату Светолику је писао „ми смо на те две велесиле [Француску и Русију, прим. Б. С. Р.] богом упућени, јер нама требају за пријатеље непријатељи Аустроугарске”.²²

Томић је одиграо пресудну улогу да Јакшић студије настави у Паризу.²³ Томић га је уверио да је неопходно да буде близу библиотека и архива, те је после дуго премишљања коначно преломио да уместо у Лиону, студије настави у Паризу.²⁴ С чврстим уверењем марта 1896. године из Лиона Јакшић је писао професору Љуби Ковачевићу да је „рад у архивима тежак и компликован, али ја држим да сам у том погледу прилично упућен и да ћу га моћи савладати.” Још је нагласио да је добио инструкције за рад од оба професора из Лиона. Једино што му је недостајало било је надлежно одобрење и продужење одсуства за још годину дана.²⁵ Професор Ковачевић је Јакшићев извештај проследио савету Велике школе на оцену²⁶ који му је „потврдио инструкције за историјска истраживања” и препоручио министарству да му продужи одсуство.²⁷

Јакшић је у Париз стигао у мају 1896. и одмах се уписао на Сорбону.²⁸ Ипак, све до септембра 1898. имао је статус предавача чачанске гимназије на одсуству. За све то време примао је плату уз државни додатак од 80, касније повећан на 100 динара. Тек када је почетком септембра са Сорбоне стигла потврда да је пријавио докторску тезу „Европа и формација српске државе (1804–1812)” Јакшићу је промењен статус и уместо предавача на одсуству добио је статус државног благодјејанца.²⁹ Стипендија му је одузета у јулу 1901. према одлуци министра Љубе Ковачевића, који му је до тада био највећа подршка.³⁰ У образложењу, министар је истакао да је Јакшићу додељена једна година одсуства у иностранству, а да је он остао седам. Продужење за стипендију је добио чак четири пута. У закључку, министар је истакао да је на Јакшићево школовање држава дала преко 20.000 динара у злату, а да све то време он није пружио ниједан доказ „да је вредан да држава и даље у њега улаже” већ да само „гледа како да што дуже остане о државном трошку у Паризу”.³¹ Из овог сегмента *Успомена* можемо да закључимо да је у Јакшићевом

²² НБС, ЗМКРА, Р558/IX/235, Гргур – Светолику, Париз, 12. децембра 1896.

²³ НБС, ЗМКРА, Р558/IX/199, Ј. Томић – Г. Јакшићу, 13/25. септембра 1895.

²⁴ НБС, ЗМКРА, Р558/IX/219, Ј. Томић – Г. Јакшићу, Милано, 1/13. јула 1896; НБС, ЗМКРА, Р558/IX/257, Ј. Томић – Г. Јакшићу, Алексинац, 30. октобра/11. новембра 1897.

²⁵ НБС, ЗМКРА, Р558/IX/211а, Г. Јакшић – Љ. Ковачевићу, Лион, 6. марта 1896.

²⁶ „Историско филолошки одсек је нашао да је умесна молба г. Јакшића којом тражи да му се одобри одсуство још за годину дана...” (ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903, Српска краљевска Велика школа, бр. 163, 3/15. марта 1896).

²⁷ НБС, ЗМКРА, Р558/IX/217, Б. Прокић – Г. Јакшићу, Београд, 24. априла 1896.

²⁸ Државну помоћ од 80 динара за месец април примио је у Лиону 2/14. априла, а новац за мај је преузео у посланству у Паризу, 4/16. маја, са пријавом адресе 36, rue de l'Arbaète (ДАС, МПс, ф XVI, р182/1903).

²⁹ ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903. Посланство у Паризу – Министарству просвете и црквених послова у Београду, Париз, 23. септембра/5. октобра 1898.

³⁰ Другови су га чак задркивали да се обећао ћерки Љубе Ковачевића (НБС, ЗМКРА, Р558/IX/194, Чедо Митровић – Г. Јакшићу, Чачак, 10/23. августа 1895).

³¹ ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903, Решење Министра просвете Љ. Ковачевића по молби Г. Јакшића, адресирано на посланство у Паризу, ПБр.5590, 1/14. јула 1901.

случају Министарство било и више него дарезљиво и попустљиво. Све његове молбе су биле уважаване. За разлику од других питомаца којима је стипендија одузимана и на најмањи преступ, у Јакшићевом случају преласци са једног на други и трећи универзитет олако су се прихватили. Благајна Министарства је уредно подмиривала све његове рачуне за предмете, без доказа да је на испите излазио и да их је полагао.

Истини за вољу Јакшићеве студије јесу трајале далеко дуже него што је било уобичајено. Мирослав Спалајковић који га је дочекао као најстарији међу париским друговима 1896. шаљиво му је 1901. године писао „да је већ саставио два века у Паризу и да ли ће сачекати и трећи пишући тезу.”³² Своју докторску тезу Јакшић је одбранио тек 1907. године, после 13 година боравка у иностранству. Разлог томе делимично лежи у лењости самог Јакшића, „лијеног хаџе” како га је Јован Томић од миља називао³³, али и у чињеници да се у Паризу више бавио државним него академским пословима.

У четвртном, и уједно последњем делу *Успомена* Јакшић истиче како је доласком у Париз спознао важност национално-пропагандног рада у Француској, а да је управо ту у „центру светског живота”³⁴ српска национална пропаганда била готово непостојећа. Током припреме митинга Три народности у лето 1896. године и пропратне брошуре која је штампана у јесен исте године имао је прилику да се упозна са великим бројем новинара, књижевника и политичара и да се увери колико су они мало и нетачно били информисани о балканским стварима. Одмах по доласку у Париз Павле Поповић³⁵ га је упознао са Албером Малеом, бившим учитељем краља Александра. Мале ће га даље упознати Алфредом Рамбоом, Емилом Оманом, Ернестом Лависом, Лујем Лежеом и плејадом других интелектуалаца који су се бавили спољном политиком. Јакшић им је слао податке на које су се они позивали у својим радовима. Тачност података га је с временом препоручила за сталног и поузданог сарадника великог броја француских јавних делатника и листова. Сâм истиче да је то за њега било „ново, широко поље рада” којим се нико од Срба у Паризу није озбиљно бавио.³⁶ Због националног рада запоставио је студије и рад на дисертацији али је наредних година изградио репутацију повереника од највишег угледа. Од анонимног извештача „чије име ниједан Француз није умео правилно да изговори”³⁷ израстао је у дописника и колумнисту готово свих француских листова и члана и шефа Секције за штампу током Версајске конференције.

Документ *Успомене* налази се у архиви Гргура Јакшића која је похрањена у Народној библиотеци Србије. Документ је сачуван у три верзије које су заведене под следећим сигнатурама: P558/III/24 „кратка аутобиографија

³² НБС, ЗМКРА, P558/IX/306, Мирослав Спалајковић – Г. Јакшићу, Петроград, 31. децембра/13. јануара 1900/1.

³³ НБС, ЗМКРА, P558/IX/219, Ј. Томић – Г. Јакшићу, Милано, 1. јула 1896.

³⁴ НБС, ЗМКРА, P558/IX/284, Сима Томић (брат Јована Томића) – Г. Јакшићу, Београд, 20. октобра/1. новембра 1899.

³⁵ Павле Поповић је боравио у Паризу до јула 1896. када је 7/19. јула на име путног трошка за повратак из Париза у Београд примио 250 динара (ДАС, МПс, ФХХVIII/102/903).

³⁶ НБС, ЗМКРА, P558/III/50, „Успомене”.

³⁷ Биљана Стојић, Александра Колаковић, „Гргур Јакшић и пропагандна активност Србије у Француској (1912–1913)”, *Мешовића трајања*, XXXIII (2012), 413–432.

Гргур М. Јакшић, конзула у Пиреју, (у мисији у Француској)”; Р558/III/29; Р558/III/50. Ми смо се одлучили да за јавност приредимо верзију под сигнатуром Р558/III/50 јер сматрамо да је најкомплетнија од три. Јакшић је документ сам прекуцао на 15 страница, на ћириличном писму. Постојеће празнице Јакшић је оставио да их накнадно допуни страним називима или тачним насловима, али то никада није учинио. Аутограф документа није сачуван. Документ је пропраћен потребним објашњењима личности и догађаја. Никакве правописне интервенције нису вршене.

УСПОМЕНЕ³⁸

Мој рад датира из времена мога школовања на Великој Школи у Београду, у коју сам ступио у јесен 1888 г. За струку сам изабрао историску групу и то нарочито националну историју. Њу ми је омилио Влада Јовановић, песник који ми је био наставник у ваљевској нижој гиманзији. Колики је био његов утицај на нас види се у том што смо се, из мога разреда, нас четворица одали изучавању историје: Михаило Ђорђевић³⁹, Живко Романовић⁴⁰, Светозар Павић⁴¹ и ја.

Нас су тада нарочито интересовали темати, које су расписивали управа Университета и Београдска Општина и награђивале и штампале у својим Општинским новинама и одштампавале у засебне књиге.⁴² Питање за темате из народне историје давао је професор Панта Срећковић.⁴³ То је био човек

³⁸ Подвукао Г. Јакшић.

³⁹ Михаило Мика Ђорђевић (1869–1918), професор, народни посланик. По завршетку Велике школе службовао је у Ужичкој гимназији (1893–1896) и Ваљево (1896–1914). На листи удружених народњака и напредњака 1906. изабран је за народног посланика у Ваљевском округу. Први светски рат је провео под окупацијом у Београду, преминуо је у априлу 1918. и сахрањен је у Мионици код Ваљева (Б. Поповић, „Ђорђевић, Михаило Мика”, *Српски биографски речник*, 3, Матица српска, Нови Сад 2007, 575).

⁴⁰ По завршетку Велике школе Живко Романовић се вратио у Ваљево, где је добио службу у истој гимназији. Налазимо га на платном списку професора Ваљевске гимназије за 1896. (ДАС, МПС, ФХVI, Р182/1903).

⁴¹ Светозар Павић (Босанска Дубица, 1868 – Београд, 1947) професор. Након завршене Велике школе радио је као наставник у Неготинској гимназији, у Богословији у Призрену (1896–1899) и у „Дому науке” у Солуну (1899–1906). Током 1907. био је заступник Српске мушке гимназије у Битољу, да би 1909. био постављен за професора Врањске гимназије, а потом и за професора Богословије Светог Саве. На лични захтев постављен је за професора Београдске мушке гимназије. Током Првог светског рата држао је приватну школу интернатског типа, која је бројила 60 ученика. Одликован је 1923. године Орденом Светог Саве IV реда. (Александра Новаков, *Сјубови српске просвете*, Завод за уџбенике, Београд 2017, 107).

⁴² Темати су установљени 1889. године на свечаној седници Београдске општине која је за њих из општинске касе издвајала за награду 600 динара, од којих је лауреат добијао 400. Одбор је одлуку образложио намером да се „српска престоница одужи сенима славних предака, који у витешкој битки на пољу Косову, падоше за веру и слободу отаџбине; и да би спомен на 15. јуни 1389. био што јачи код свих будућих нараштаја” (Гргур М. Јакшић, Критика и библиографија. Облици својине у нашој историји средњег века, написао Владислав Рибникар и Биографија и државничка радња Вука Бранковића и Милоша Обилића, написао Ж. М. Романовић, *Просветни гласник*, св. 2 (фебруар 1892), 138).

⁴³ Пантелија Срећковић (1834–1903), историчар. Школовао се на богословији у Београду, затим на Духовној академији у Москви и Универзитету у Кијеву. Од 1859. је радио као професор опште историје на Лицеју. Са оснивањем Велике школе, прешао је и 1872. преузео

ограничен и zastарелих појмова. Он је тада за општинске темате дао питање: 1- „Облици својине у Србији у средњем веку” и „Политичке (?)”⁴⁴ и државничке радње Милоша Обилића и Марка Краљевића”. Иако се нисам решио да обрадим један од тих темата, ја сам ипак покушао поближе да проучим оба темата.

Од другова који су радили темате, добили су награде Вла.[дислав] Рибникар⁴⁵ за прво питање⁴⁶ и Жив.[ко М.] Романовић за друго питање.⁴⁷ Кад су ти радови објављени у Општинским новинама, опазио сам на своје велико изненађење, да у њима има много празнина и крупних погрешака.

Ја то нисам хтео „ударам на велика звона”, пошто су ми обојица били другови и пријатељи. Али кад су ти радови одштампани у засебне књижице, многи другови који се нису бавили народном историјом, желели су да сазнаду како су они израђени и ја сам двојици који су на мене наваљивали, казао у поверењу какви су. То је један од њих поновио пред друговима и настала је граја. Место да после часа у школи, се са мном објасне, Рибникар и Романовић напили су ме што ширим лажне вести о њиховим тематима. Ја сам одмах навео главне погрешке из оба рада, и они су тражили да то објавим, ако смем. Ја сам тада изјавио пред друговима да ћу то учинити. Тако сам почео писати оцену тих радова. У том је Пера Ђорђевић⁴⁸, мој бивши професор и уредник „Просветног Гласника”, на коме сам и ја сарађивао, затражио да му у његовом часопису прикажем оба темата. Тако су моје оцене изашле у „Просветном Гласнику” св. за месеце.⁴⁹

Катедру националне историје, којом је руководио до 1893. Срећковић није имао методолошког образовања, те су његови радови одавали некритичност и непознавање основних начела историјске науке. Научно је оспораван још за живота и жестоко критикован од стране представника критичке историографије, попут Илариона Руварца, Љубомира Ковачевића, Стојана Новаковића и других (*Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1971, 107).

⁴⁴ Јакшићева интервенција.

⁴⁵ Владислав Ф. Рибникар (1871–1914), публициста, оснивач листа *Политика*. После завршетка Велике школе усавршавао се у Француској и Немачкој. У Београд се вратио после 1903. Учествовао је у балканским ратовима као резервни официр. Погинуо је у Дринској бици, 14. септембра 1914. Само дан раније погинуо је његов брат Дарко („Фонд браће Рибникар”, *Политика*, бр. 4809, 13. септембра 1921).

⁴⁶ Владислав Рибникар, Подлистак. „Облици својине у нашој историји средњег века”, *Београдске општинске новине*, год. IX, број 34 (11. август 1891), 182–187; Наставак I, број 35 (18. август 1891), 190–195; Наставак II, број 36 (25. август 1891), 198–203; Наставак III, број 37 (1. септембар 1891), 206–211; Наставак IV, број 38 (8. септембар 1891), 214–218.

⁴⁷ Ж. М. Романовић, Подлистак. „Биографија. Државничка радња Вука Бранковића и Милоша Обилића”, *Београдске општинске новине*, год. IX, број 27 (23. јуна 1891), 130–135; Наставак I, број 28 (30. јун 1891), 138–142; Наставак II, број 29 (7. јул 1891), 146–151; Наставак III, број 30 (14. јул 1891), 154–159; Наставак VI, број 31 (20. јул 1891), 162–163; Наставак V, број 32 (28. јул 1891), 166–171; Наставак VI, број 33 (4. август 1891), 174–179. На крају последњег наставака стоји коришћена библиографија и датум завршетка темата, 2. јун 1891. Темат је у засебној књизи одштампан исте 1891. године, на 93 странице, без измене. Ж. М. Романовић, *Биографија и државничка радња Вука Бранковића и Милоша Обилића*. Темат награђен Видовданском наградом, Парна штампарија Народно радикалне странке, Београд 1891.

⁴⁸ Петар Пера Ђорђевић (1855–1902), филолог, универзитетски професор, политичар. Јакшићев професор у Првој београдској гимназији (Српска академија наука и уметности. Доступно на: <https://www.sanu.ac.rs/clan/djordjevic-petar-pera/>). Приступљено: 17. јуна 2024).

⁴⁹ Празнина у тексту.

Обе оцене су биле неповољне и произвеле су јак утисак не само међу универзитетском омладином, него и ван школе. Писци су били поражени, али својом кривицом, пошто су ме натерали да оцене напишем и штампам.⁵⁰

У тим оценама сам закачио и професора Срећковића. За те написе добио сам похвале с више страна, па чак и од познатих професора историје онога доба Љубе Ковачевића и Љубе Јовановића⁵¹, Ст.[еван] Ловчевића⁵², Св.[етислав] Симића⁵³ и др.

Наскоро је дато за општински темат питање о „Симеуну-Синиши брату Душанову” и ја сам се решио да га обрадим, и чувао сам се да се о томе ништа не сазна. Поред мене радио је и Радослав Агатоновић. Зачудило ме је кад је објављено да је његов рад награђен а не мој. Ја сам тада отворено признао друговима да је други рад мој. Нико од њих није веровао да је Агатоновић био у стању изградити боље од мене. И како смо знали да је Агатоновић био коректор у „Српској застави”, органу либералне странке, у чијем је уређивачком одбору главни члан био професор Срећковић, многи су другови помислили да је он просто хтео да награди свог младог политичког пријатеља без обзира да ли му је рад бољи од осталих. Али ја сам чекао да рад буде штампан. Кад је књига била готова, нашао сам да тај рад није био „ни принети” моме раду и да је пун погрешака и недостатака.⁵⁴

Како ми је П. Ђорђевић затражио да и тај темат прикажем, то сам и учинио. Моја оцена изашла је у „Просветном Гласнику”

Моја оцена била је поразна по писца, а у исто време и по професора Срећковића. У њој сам, поред осталог, истакао и то, како је писац унео у свој рад читаве пасаже туђих дела, не наводећи одакле их узима и да је се у том погледу, угледао на свог професора Срећковића, који је из дела руског професора Флоринског [ ]⁵⁵ унео читаве одељке у своју „Историју Срба” II св. без икаквих навода. Професор Срећковић је одговорио једним збуњеним чланком (в. „Просветни Гласник”) а на то је Ст.[ојан] Новаковић прискочио мени у помоћ на тај начин, што је превео један чланак самог професора Флоринског у коме је он све то изнео.

⁵⁰ Јакшићева врло оштра критика била је објављена у рубрици „Књижевне обзнане” у три наставка, од фебруара до априла 1892. (*Просветни гласник*, година XIII, свеска 2 (фебруар 1892), ур. Пера П. Ђорђевић, Управа државне штампарије, Београд 1892, 138–142; Исто, свеска 3 (март 1892), 219–224; Исто, свеска 4 (април 1892), 299–306).

⁵¹ Љубомир Љуба Јовановић (1865–1928), историчар, политичар и универзитетски професор (САНУ. Доступно на: <https://web.archive.org/web/20110521063527/http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=220>. Приступљено: 17. јуна 2024).

⁵² Стеван Јагеровић Ловчевић (1854–1930), професор, стручни писац (Љ. Станков, „Ловчевић, Стеван Јагеровић”, *Српски биографски речник*, 5, Матица српска, Нови Сад 2011, 611–612).

⁵³ Светислав Света Симић (1865–1911), дипломата секретар министарства, национални радник и публициста (*Српска енциклопедија*, Доступно на: srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=светислав_симић. Приступљено: 17. јуна 2024).

⁵⁴ Радослав Агатоновић, *Цар Симеон-Синиша Немањић Палеолог: историјска расправа: (са једном замљојском картом)*, Штампарија Петра Чурчића, Београд 1893. Агатоновић је од установљења награде највише пута био њен лауреат. Године 1895. Паун М. Спасић и он били су награђени за темат: *Српски усјаници проишву Турака у вези са народним сеобама у шубину од 1459–1814 т.*, I и II део (две свеске), који је због обимности штампан у наставцима две пуне године, 1895. и 1896.

⁵⁵ Празнина у тексту.

Како је било јасно да је професор Срећковић не само настран, него и врло пристрастан и неупућен у све изворе за питања која даје као теме, било је света који је рачунао да то није ноторно [ ]⁵⁶. Да бих доказао да је то тачно, хтео сам да израдим нов општински темат. Професор Панта Срећковић дао је питање „Архиепископ Данило и ослобођење Црне Горе”. Обрадио сам га овако:.....

На стечај је стигло неколико радова. Професор Срећковић је препоручио за награду мој рад, не знајући ко му је писац, и тражио је да се штампа „у интересу српске књижевности”!

Ја сам, разуме се, желео да избацам из рукописа све што није било у реду, али рукопис је био у каси представника општине и од њега се није могао добити.⁵⁷

После неколико недеља добио сам у Чачку, где сам био предавач гимназије, писмо од Миленка Марковића, секретара Министарства Просвете, којим је известио да Министар жели да пошаље на страну једног питомца за изучавање историје, да сам ја најозбиљнији кандидат, али да је потребно да дођем што пре на 2–3 дана у Београд. Послушао сам његов савет. Министар ми је тада саопштио да ме препоручују Љуба Ковачевић, Љуба Јовановић и Ст. Ловчевић и решио је ствар у моју корист. Али како није било новца у кредиту за питомце, дато ми је одсуство с додатком и упутио ме је у Женеву.

Пре поласка на пут објаснио сам целу ствар уреднику „Општинских новина” и замолио сам да ми рукопис повери, пре штампања, само на 2–3 дана да из њега избацам нетачне наводе и он ми је то обећао. У Женеви сам дошао у друштво Илије Вукићевића⁵⁸, Бошка Чолакантића⁵⁹, Жив.[ојина] Балугџића⁶⁰, Николе Петровића⁶¹, Ахила Михаиловића⁶² и др. Чим сам се мало оријентисао, увидео сам да наши људи у министарству просвете нису

⁵⁶ Празнина у тексту.

⁵⁷ Предговор за сепарат Јакшић је написао у Чачку, на Ивањдан 1894. године, али је он штампан тек 1896.

⁵⁸ Илија Вукићевић (1866–1899), књижевник, професор. У Женеви је на усавршавању провео школску 1894/95. Био је писац правца реализам. Предавао је у гимназијама у Врању, а од 1892. до смрти у Београду. Умро је од неидентификованог психичког обољења у 33. години (Горана Раичевић, „Вукићевић, Илија”, *Српски биографски речник*, 2, Матица српска, Нови Сад 2006, 425–426).

⁵⁹ Докторске студије из права завршио је 1895. на Женевском универзитету. У дипломатску службу је ступио по повратку са студије, а после 1903. именован је за маршала дво-ра краља Петра. Обављао је више дипломатских мисија у Софији, Стокхолму и Букурешту (1921–1932).

⁶⁰ Живојин Балугџић (1868–1941), дипломата, публициста. У Женеви је завршио студије права. После Мајског преврата именован је за секретара краља Петра. Обављао је више дипломатских мисија у Цариграду, Битољу, Скопљу, Солуну, Атини, Риму и Берлину (Милица Бујас, „Балугџић, Живојин”, *Српски биографски речник*, 1, Матица српска, Нови Сад 2004, 391–392).

⁶¹ Никола С. Петровић завршио је студије права и економије у Женеви и Фрајбургу. Од 1906. је трговачки агент Србије у Женеви, а од 1909–1945. почасни конзул. Био је књижевник и један од покретача листа *Дело* (С. Мирчов, *нав. дело*, 429).

⁶² Ахило Михаиловић (1869–1915), лекар, народни посланик. У Женеви је завршио медицину 1898. За народног посланика је биран 1904–1909. Умро је од пегавог тифуса 1915. (А. С. Недок, „Михаиловић, Ахило”, *Српски биографски речник*, 6, Матица српска, Нови Сад 2014, 848–849).

добро познавали швајцарске школе и да су ме погрешно упутили у Женеву. На том универзитету, на коме је било неколико чувених професора, за извесне струке, историју је предавао један стари слепи професор, Воше, (њега је ћерка водила до катедре), који је лепо говорио, али код кога се није могла студирати историја, јер имао [ ]⁶³, ни помоћника.

Услед тога ја сам за време бављења у Женеву, учио француски и проучавао француске уџбенике за историју.

Једнога дана стигао ми је поштом пакет с ревизијом моје расправе [у]⁶⁴ и писмом којим ми је уредник „Општинских новина” јављао да је, из техничких разлога, решено да мој рад не изађе претходно у „Општинским новинама“, него да одмах буде одштампан у књигу и молио ме да му у року од три дана вратим ревизију, јер ће иначе штампати рад онако како је сложен, без исправке погрешке.⁶⁵

У Женеву је постојало друштво Српских студената „Вила”. Оно није имало много чланова (20–30), али је имало лепу читаоницу и библиотеку и у њему смо имали честе књижевне и музикалне састанке. У то време у Женеву се налазио и ондашњи кнез Петар Карађорђевић, са своја два сина и једном рођаком, г-цом Николајевић (Идом?)⁶⁶. Код њега је био и његов сестрић (?)⁶⁷ Др. Јаша Ненадовић, бив. Професор Велике Школе у Београду, а с времена на време је долазио и други њихов рођак Аца Николајевић, надзорник имања кнеза Арсена у Румунији. Они су с времена на време позивали нас тројицу (Бошка Чолак-Антића, Николу Петровића и мене) на вечеру код Лаидолта⁶⁸ и на разговоре. Кнез Петар се држао према свима нама врло резервисано и избегавао је сваки додир с нама, из жеље, како су нам они причали, да нас као претендент не би компромитовао код наше владе.

Али кнез је желео да му деца, Ђорђе и Александар, који су ишли у француску школу, не забораве српски и да уче српску историју. Он је тражио једног Србина, који није био из Србије и који није био државни питомец, да његовој деци чита народне приче и песме и да им прича главне догађаје из наше историје. Тако је нашао Стевана Гутовића, медицинара, родом из Херцеговине. Како је он врло слабо знао нашу историју молио је мене, те сам му ја одржао низ предавања из ње.

Ми смо ишли често недељом у руску цркву на службу. Црквени мешовити хор био је одличан. Кнез Петар је редовно долазио у цркву. За њега је, јединога постављена једна велика наслоњача, али он није никад седао у њу.

Иако је он избегавао сваки додир с нама (често је прелазио с једног троаара на други кад би на нас у групи наишао), ми нисмо били тако пажљиви према њему. Једне вечери – то је било о народном празнику (маскараде) кад се много света прерушава – замолили смо нас неколицина г-ђу Фрасинату (која нам је дала свој велики салон за наше друштво „Вила”), њену

⁶³ Празнина у тексту.

⁶⁴ Празнина у тексту.

⁶⁵ Гргур Јакшић, *Зейски митрополић Данило I и ослобођење Црне Горе (одломак из српске историје XVIII века)*, Електрична штампарија Д. Димитријевића, Београд 1896, 76.

⁶⁶ Примедба Г. Јакшића.

⁶⁷ Јакшићева интервенција.

⁶⁸ Дописано руком.

ћерку и њенога брата, који су се спремали да се маскирају, да те вечери „интригирају” кнеза. Рекли смо им колико он има деце, како се зову, како се зову његови сродници и ближи пријатељи и др. Они су успели да нађу кнеза у великој Кавани Круни, где је гледао пролаз масака и да му приђу. Разговор је дуго трајао. Изненађен питањима о његовој деци и сродницима, он им је понудио по чашу шампања и трудио се да сазна ко су они, али без успеха. Дивио се маскама како су своју улогу вешто одиграле, уверен да су то били неки његови пријатељи.

Немајући другог излаза, ја сам тада написао један предговор у коме сам укратко објаснио како сам и зашто сам тако израдио свој темат и послао сам га, заједно са ревизијом, уреднику „Општинских новина”. Тај предговор штампан је у целини, на жељу књиге и произвео је огроман утисак.⁶⁹

По препорукама с више страна отишао сам у Лијон. На тамошњем универзитету провео сам семестар неочекивано пријатно и корисно. Декан филозофског факултета, Кледа, познати граматичар и професор Ковил, за средњовековну, Маријежои за модерну и Вадингтон за савремену историју, примили су ме веома срдечно на часове резервисане за кандидате за агрегацију (испит за будуће професоре Филозофског факултета). На тим предавањима и на недељним пријемима код тих професора много сам научио. Студенти универзитетски примили су ме за цело време не само пријатељски, него братски. То је било у време закључење француско-руског савеза; француски су студенти знали да су Срби словени и сматрали су их за исто за што и Русе. Из симпатија за нас изабрали су ме за члана управног одбора „Општег студентског друштва” (*Association Générale des étudiants*). Тада је у Лијону било мало Срба, професор Јован Томић с госпођом и неколико наших радника.

Из времена мога бављења у Лијону остала ми је свеже у памети једна успомена. На једном од првих предавања за агрегацију из историје, код професора Вадингтона, држао је кандидат Ривијер (?)⁷⁰ предавање „О политичком значају ослобођења Грчке”. По ондашњем обичају, он је сматрао да је грчки устанак пробудио балканске хришћане и да је тада почела борба за њихово ослобођење, од Турака. Предавање је било јасно и живо али је цело

⁶⁹ Јакшић је у предговору имао потребу да истакне да се у писању темата ослањао на најновија сазнања у науци, али да је знајући да проф. Срећковић не воли „католичке изворе” задржао „из старијих историјских радова извесне наводе, који се не слажу са резултатима садашње науке”. Из истог разлога је за мото (што је било уобичајен увод код свих темата) одабрао цитат од руског историчара Николаја Карамзина уместо неки из италијанских текстова. Надаље наводи да је преписивао не само реченице, већ читаве одељке из појединих руских и српских дела и часописа, без да је наводио имена писаца, те да је непрестано уздизао и хвалио Русију, а нападао Млетачку републику, па чак и Аустрију, иако она није имала ништа заједничко са владом владике Данила. У својој жељи да његов темат освоји Видовданску награду, даље наводи да је чак ишао дотле да је измислио једно дело, које у ствари и не постоји, да би њиме документовао извесне наводе. А због историје сукоба са професором Срећковићем наводи да је отишао тако далеко да се „прерушио у Црногорца и један део рада написао јужним наречјем” а све с циљем да се не би дознало ко је писац темата. Приликом оцене његовог темата проф. Срећковић не да није исправио ниједну од ових нетачности, него је од четири рада колико их је било предато на конкурс препоручио да се награди и штампа управо Јакшићев рад (Г. М. Јакшић, *Зейски митропољий Данило I и ослобођење Црне Горе*, V–VII).

⁷⁰ Јакшићева интервенција.

засновано на горњој поставци. По утврђеном обичају, професор је позвао студенте да му даду мишљење о предавању. Овога пута учинио је изузетак: „Господо – рекао је – познато вам је да се међу нама налази наш колега, Г. Јакшић, пошто је он Србин, њему су балканске ствари извесно много боље познате него нема. Држим да ћу одговорити жељи свих вас, ако га замолим да он први узме реч и да нам да оцену предавања.” Присутни су одговорили плескањем. Ја сам, хтео не хтео, устао и захвалио се. Почео сам да се извињавам да још не владам довољно француским језиком, да бих могао потпуно да се изразим, али су ми они одговорили „знате, знате, говорите само”. Ја сам онда нагласио да су Срби први дигли устанак против Турака и то још 1804 и изложио сам његове главне фазе. Истакао сам значај српске борбе по све балканске хришћане и подвукао важност Букурешког уговора који је Србима донео аутономију и, најпосле, помоћ коју су Грци тражили од Срба у очи и за време њиховог устанка. Изразио сам чуђење да се поред дивног дела Сен Рена Тајандијеа „Србија у XIX веку”⁷¹ у свима француским уџбеницима за историју борба за ослобођење балканских хришћана почиње грчким, а не српским устанком. Студенти су топло поздравили мој говор, а професор ми је захвалио на примедбама које сам учинио и које су потпуно оправдане. Изразио је наду да ће ускоро доћи до реформе наставних програма за средње школе и да ће се том приликом исправити та нетачност.

За време свога бављења у Лијону добио сам дозволу да погледам Лицеј, тамошњи државни⁷² чији је директор био познати педагог Компјере, и да посетим часове из главних предмета, нарочито из историје, и о уређењу те средње школе поднео сам извештај нашем Министарству просвете.⁷³

Али, мени је био најпотребнији рад у француским државним архивима, ради исписивања докумената за нашу нову историју. Стога сам почетком летњег семестра отишао у Париз.

Сутрадан по доласку одвео ме је Павле Поповић, с ким сам био у истом пансиону, у Café Soufflet⁷⁴ у коју су долазили Срби и ту сам се видео с више наших другова и земљака. Један од њих, Коста Кумануди, рече ми да је баш тога дана био код Албера Малеа, бив. професора Краља Александра и да је он, кад је сазнао да сам дошао да студирам историју, желео да се са мном упозна.

Тако смо исте недеље отишли Мале-у. Он је становао у улици Monsieur le Prince. Примео нас је врло љубазно. Био је веома задовољан кад је сазнао да сам дошао да радим у државним архивима на прикупљању грађе за нашу нову историју. Питао ме је шта сам радио у Женеви и Лијону и кад му се, поред осталог, потужио на уџбенике за историју и поменуо му своју критику

⁷¹ Saint-René Taillandier је као свог историографског узора истицао још Јован Ристић. Имао је прилике да се са Таљандијеовим радом упозна током годину и по дана колико је провео у Паризу (1852–1854) слушајући предавања на Сорбони (Данијел Радовић, *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*, Прометеј, Нови Сад 2023, 631).

⁷² Дописано руком.

⁷³ Почетком фебруара 1896. Јакшић је писао Томићу да очекује допуну стипендије за лицеј да би могао да се упише на Ecole des Lazaristes (НБС, ЗМКРА, Р558/IX/209 Г. Јакшић – Ј. Томићу, Лион, 4. фебруара 1896).

⁷⁴ Дописано руком.

на предавање о Грчком устанку, он ми је потпуно одобрио. „Наши су уџбеници – рекао је – пуни погрешака и то се мора поправити. Ја на томе радим већ и надам се да ћете ме и ви помоћи.” Ми смо тада већ постали сарадници један другоме, а убрзо за тим и пријатељи.⁷⁵

На дан [9 маја 1896]⁷⁶ изашао је у листу „Le Journal” чланак [под насловом „Један миленијски? Порекло једног народа.” А. Saissy уредника за спољну политику тога листа. Он је ту противу нас писао овако:]⁷⁷

Ја сам осетио нарочиту потребу да француска публика добије тачније информације и обавештења о Босни и Херцеговини. Иако је Спалајковић дошао у сукоб с професором Боастел-ом (Boistel)⁷⁸, код кога је радио тезу за докторат о „Идеји природног права” (L'idée du droit naturel) и премишљао се о томе о чему би могао радити нову тезу ја сам му предложио питање „Међународни положај Босне и Херцеговине”. Објаснио сам му колико би било корисно за нас да страна публика добије једну добру [...] са Словенима и са Румунима. Интересантно је да су нам сутра дан дошли у кавану, у истој намери, два Чеха и један Словак, међу којима је био и Шмит, Бошез, чешки новинар.

Наш одговор носио је у уредништво „Журнала” Ђира Панић, медицинар, али га уредништво није [х]тело штампати.

Састанак са Чесима и Словацима и с Румунима.

Одлука за митинг.⁸⁰

Припреме брошуре проф. Димитреску и мени.

.....Летњи одмор.

Оставили смо Спалајковића да надгледа штампање наше брошуре о митингу у коју смо унели говоре одржане на митингу, поздраве и честитке које смо добили из наших крајева и

⁸¹тако смо необавештеној публици дали податке о стању немађарских народности.

Ја сам осетио нарочиту потребу да француска публика добије тачнија обавештења о Босни и Херцеговини. Како је Спалајковић дошао у сукоб с

⁷⁵ Богата заоставштина Малеових писама Јакшићу говори у прилог овој тврдњи. Њихова кореспонденција и пријатељство су трајали до Малеове трагичне погибије 1915.

⁷⁶ Дописано руком.

⁷⁷ Дописано руком на маргини. Реч је о чланку: “Un millénaire. Origines d'un peuple”, *Le Journal*, № 1320 (9 mai 1896), 5. Чланак се односи на прославу хиљадите годишњице од досељавања Мађара у Панонску низију и аутор у њему набраја све заслуге Мађара кроз историју, док само у једној реченици наводи резервисаност и критике против Мађара које се чују од стране Хрвата, Срба и Румуна за које аутор наводи „али шта су оне у порођењу са свим недаћама и препрекама које су Мађари кроз историју постојања прошли”.

⁷⁸ Дописано руком.

⁷⁹ Прекида се мисао, иако нумерација страница није прекинута, на следећој страници стоји 8.

⁸⁰ Више о самом митингу видети: Гргур Јакшић, „Краљ Милан и српски студенти у Паризу (1896)”, *Историјски часопис* (1954–55), 149–154; Војислав Ј. Вучковић, „Париски комитет трију народности (1896)”, *Зборник за друшћивене науке*, Матица српска, Нови Сад, 15 (1956), 50–61.

⁸¹ Прекид текста.

професором Боастел-ом (Boistel), код кога је радио тезу за докторат о „Идеји природног права” (L'idée du droit naturel) и премишљао о томе о чему би могао радити нову тезу ја сам му предложио питање „Међународни положај Босне и Херцеговине”. Објаснио сам му колико би било корисно за нас да страна публика добије једну добру књигу о том питању и обећао сам да ћу му дати сву потребну библиографију за тај рад. Он је одмах прихватио то питање. Ја сам тада отишао на море у Бретању, ради лечења. После десетак дана сам примио његову карту којим ми је јавио да је решио да ради тезу и молио ме да му пошаљем главне изворе. То сам одмах учинио, препоручио сам му да према њима направи прво скицу расправе, па да по мом повратку кренемо даље.⁸²

Када смо се вратили у Париз, искрсла је нова невоља. Спалајковић, који је после банкротства његовог оца примао неко време помоћ од краља Милана, остао је без средстава. Потребно је било осигурати му помоћ за једну годину дана да може израдити нову тезу.

Размишљао сам о томе како му се може помоћи и нашао сам да ће бити најбоље да одем до М[илутина] Гарашанина, ондашњег нашег посланика у Паризу, који ме је, због мог оца и мога старијега брата, сарадника „Видела”, лепо примио и ја му изложим положај у коме се Спалајковић наводи и ја га замолим да му изради потребну помоћ. Кад сам своју намеру саопштио Спалајковићу, оне је посумњао у успех мога заузимања, из разлога што је његов отац био велики политички противник Гарашанинов. Али ја од своје намере нисам одустао.

Посланик ме је љубазно примио, и пошто сам га обавестио о свему, похвалио је моје држање. „Знам – рекао ми је – да је његов отац био велики либерал, а његов најстарији син још већи. Сећам се да сам једне ноћи као министар, примио телеграфски извештај од окружног начелника из Крагујевца да је те ноћи, приликом пијанке у једној кавани, најстарији син трговца Спалајковића пуцао из револвера у моју слику на каванском зиду и да је због тога одмах затворен и тражио је даље наредбе. Ја сам му наредио да га одмах пусти и да ништа даље не предузима против њега, уверен да ће се трезан стидети онога што је напит учинио.” Додао је да ће се, и поред тога заузети за Спалајковића, пошто ради тако важну и интересантну тему.

Наскоро за тим, А[ђим] Чумић, коме се Гарашанин обратио, скупио је од имућнијих људи у Београду блузу три хиљаде динара и тако осигурао Спалајковићу издржавање за годину дана.⁸³

Наша брошура о митингу против Мађара била је врло интересантна и веома корисна по нашу народну пропаганду.⁸⁴

Када смо је растурили по Француској и на страни, Спалајковић је предложио да један лепо повезан примерак однесемо краљу Милану, који се тада

⁸² Спалајковић, напротив, не спомиње Јакшића нити као иницијатора нити као идејног творца теме његове друге тезе (Зоран Бајин, *Спалајковић. Дипломаца и контрареволуционар*, Прометеј, Нови Сад 2021, 24–25).

⁸³ Спалајковић не спомиње ни ову епизоду, већ се наводи да је 1897. тезу бранио о свом трошку (З. Бајин, *Истио*, 25).

⁸⁴ *La question des nationalités en Hongrie: brochure explicative du meeting tenu le 11 juillet 1896*, Paris, 1896.

вратио у Париз с неког путовања. Знајући да је краљ у врло добрим односима с Мађарима и да му се наш рад неће допасти, нас двојица из одбора, Драг. [утин В.] Живадиновић и ја, били смо потивни томе, али већина је нашла да то из учтивости треба учинити. Из тога се изроди читава афера.

После два дана дошли смо у кавану Спалајковић, Живадиновић, Грујић и ја. Касирка нам је предала једну велику коверту адресирану потпредседнику Српског комитета три народности. Кад смо писмо отворили, имали смо шта и видети. Гроф од Такова (краљ Милан) враћао нам је послати му примерак наше брошуре, с једним срамним писмом. Оно је у целини гласило овако:

85

Дубоко изненађени тим писмом које је могло доћи само од једног крајње неурачунљивог или морално пропалог човека, ми смо нашли да га морамо очувати у тајности, да бисмо своју бруку могли сакрити од другова Чехословака и Румуна. Решили смо одмах да ја препишем писмо, да они препис овере и да га ја чувам, а оригинал је поверен Спалајковићу. Заверили смо се да то никоме не казујемо.

Али сутра дан је наш друг Живко Барловац отишао у посету г-ђи Ружи, жени Вој.[ислава] Марковића, секретара нашег посланства у Паризу и тамо је прочитао у *Matin*-у ( )⁸⁶ цео текст писма грофа од Такова. Писмо је штампано у првом јутарњем издању које се штампа за унутрашњост, тако да за то нико од нас није могао сазнати.

Место да о томе извести кога од нас, Барловац је тражио да се хитно сазове наша колонија, ради важног саопштења. И кад смо се те вечери састали у *Café Soufflet*, он је прочитао писмо и изазвао велико изненађење и протесте у сали. Председник Ђока Јовановић, вајар успео је да утиша и ми смо објаснили зашто смо то писмо чували у тајности. Скуп је одобрио наше држање и нашао да своју ствар морамо бранити до краја.

Тада је изабран одбор за састав одговора на то писмо. Сутра дан је у седници колоније, која је одржана у *Café Voltaire*, одговор продискутован и примљен. Њега су потписали сви чланови српске колоније у Паризу, осим Милоша Христића, студента права, сина Николе Христића [и Александра Ђорђевића, студента права, сина Др-а Владана Ђорђевића. Он је гласио овако:⁸⁷].⁸⁸

⁸⁵ Празнина, на маргини је остављен знак за уметање текста. У Јакшићевој заоставштини ово писмо краља Милана се налази под сигнатуром: НБС, ЗМКРА, P558/IX/51, краљ Милан – Мирославу Спалајковићу, Париз, 30. новембра 1896.

⁸⁶ *Une lettre du roi Milan. Réponse au comité des trois nationalités – L'omnipotence magyarie – Protestation collective*, *Le Matin*, № 4.660, mardi, 1er décembre 1896, 2.

⁸⁷ Прецртано оловком.

⁸⁸ НБС, ЗМКРА, P558/IX/220, М. Спалајковић – краљу Милану, 4. децембра 1896. *La jeunesse serbe et l'ex-roi Milan*, *L'Echo de Paris*, № 4582, vendredi, 11.12.1896, 3. Јакшићев брат Светолик је у писму брату истакао да га је обузела јежа када је видео Спалајковићево писмо и да за такав потез није имао речи. Сматрао је да је спор требало да се разреши усмено, а како се ни они (омладина, прим. Б. С. Р.) нису либили да све изнесу у јавност, кривица је на обема странама (НБС, ЗМКРА, P558/IX/232, Света – Г., Берлин, 29. новембра/12. децембра 1896). Гргур је брату признао да су аутори писма поред Спалајковића који је писмо потписао и он и Драгутин Живадиновић и да су га писали код Ђоке (вајар Ђорђе Јовановић) у атељеу. Да су то писмо прво понудили *Matin*-у, али кад их је он одбио понудили су га за објављивање

Ова преписка између бившег краља Србије и српских студената у Паризу, изазвала је праву сензацију и високо подигла углед српске омладине и у нашој земљи и у иностранству. Краљ Милан се жалио свом сину. Краљ Александар је питао Стојана Новаковића, ондашњег председника владе „да ли мисли што подузети против наших студената у Паризу који су краљу оцу упутили једно увредљиво писмо”, а он му је одговорио да је краљ најпре њима упутио једно писмо „које је било увредљиво не само за српске, него и за чешкословачке и румунске студенте који су заједно бранили интересе својих народа у Мађарској и да би најбоље било не распривати је и не давати страном штампи повода за неповољно писање о нама и о краљу Милану”. Тако је – вели – ствар легла. Али, кад је наскоро за тим, дошла на управу радикална влада, краљ Александар је исто питање поставио Андри Николићу, министру просвете и он му је одговорио да је та ствар већ стишана и заборављена и да је би требало, у интересу самог краља, потицати у јавности”, и умирио га је. Ово су ми обојица лично причали. У сваком случају нико нас, државних питомаца [који смо то писмо потписали⁸⁹] није за то узиман на одговорност.⁹⁰

Ја сам још у Женеви и у Лијону утврдио план свога рада у Паризу. Ставио сам себи у задатак да проучим новија дела о спољној историји Француске и да из њих приберем податке за нашу нову историју и да нарочито у архиви француског Министарства иностраних послова [прегледам]⁹¹ и ипишем неиздате податке за нашу историју тога доба.

Рад на припреми нашег митинга, упознавање с новинарима, књижевницима и политичарима дало ми је прилике да осетим како су они слабо и нетачно обавештени о балканским, а нарочито о нашим стварима и развило је у мени још јаче вољу за рад на националној пропаганди. Ја сам у току прве године мога бављења имао срећу да се упознам, поред А.[лбера] Малеа, још и с професором Рамбоом, Е.[рнест] Лависом, Л.[уј] Лежеом, [Алфонс] Оларом, [Шарл] Сењобосом, Ш.[арл] Лоазо и другим виђенијим јавним радницима, коју се бавили спољном политиком [Ја сам њима слао стално податке о нашим ондашњим балканским стварима и они су ме]⁹² тако рећи ангажовали да им будем стално на помоћи. Тако је за мене отворено ново, широко поље рада. Како се нашем националном пропагандом нико од наших људи у Паризу није озбиљно бавио, ја сам јој се свесрдно одао и услед тога сам у приличној мери морао занемарити свој рад на универзитету.

Општећи с тим људима, осетио сам да би [поред Спалајковићеве књиге] било корисно објавити једну популарну књигу о приликама у Босни и

у *Echo d'Paris*. У преводу на српски писмо су послали српским листовима, а краљ Александар је био „убијен” одговором и реакцијом омладине коју је назвао „безобразном дечурлијом” (НБС, ЗМКРА, Р558/IX/235, Гргур – Свети, Париз, 12. децембра 1896).

⁸⁹ Дописано руком, на маргини.

⁹⁰ Јакшић и остали студенти су дуго стрепели да ће бити кажњени одузимањем стипендија и додатака и повратком у земљу. Њихове стрепње су се појачале после пада Новаковићеве владе. Света му је из Берлина писао да нова влада има озбиљнијих проблема, него што је био њихов скандал са краљем Миланом (НБС, ЗМКРА, Р558/IX/236, Света – Гргуру, Берлин, 15. децембра 1896).

⁹¹ Дописано руком, на маргини.

⁹² Дописано руком, на маргини.

Херцеговини од окупације, ради обавештења јавног мњења у Француској и у осталим страним земљама. Израдио сам план за ту књигу, писао сам у Београд и молио да потребну грађу за њу затраже од компетентних људи и да ми је пошаљу.

Али, мени је ускоро истекло одсуство и ја сам се морао вратити у Београд.

Нови министар просвете био је Андра Николић. Иако ме дотле није познавао, он је, када сам му изложио шта сам радио у Паризу и када сам му објаснио потребу да наставим тај посао, увидео да је тај рад одиста користан и продужио ми је одсуство.

Тада сам се потанко споразумео са Св.[етислав] Симићем, шефом просветног одељења у Министарству иностраних послова о томе који су ми подаци потребни за ту књигу [о Босни и Херцеговини]⁹³ и тако сам, око половине 1898, примио у Паризу те податке. Ту збирку података спремили су Др Е.[мил] Гаврила и М. Никашиновић.⁹⁴ Како је Спалајковић био потребит, дали смо му хонорар да ту грађу преведе на француски. Ја сам је после средно и везао, допунио и поделио на главе и на тај начин олакшао рад ономе ко књигу буде радио. Али требало је наћи погодна човека за то.

Међутим Спалајковић је израдио тезу о Босни и Херцеговини, положио је одлично докторат и добио награду за тај рад. Тако је мој план с његовом тезом потпуно успео.

На моју жалост, почетком 1899 г., када сам се после рада на пропаганди, вратио научном раду, саопштен ми је, ненадно позив да се вратим у Србију ради дослужења војне обавезе. Интересантно је да сам од свих наших студената у Паризу ја једини позван, иако сам половину војне обавезе већ био одслужио, а за другу половину добио писмену дозволу да је одслужим по завршетку свога школовања на страни, док наши студенти нису дотле ни једнога дана служили у војсци, нису позвани. [Сви смо мислили да је то нека интрига.]⁹⁵ Услед тога морао сам прекинути свој рад и вратити се у Београд.⁹⁶

Пред крај 1899 г. положио сам испит за резервног потпоручника у Крагујевцу и пуштен сам из војске. По повратку у Београд сазнао сам у Министарству просвете да ми је стипендија опет одузета. По извесним знацима изгледало је да је то учињено поводом неке доставе из Париза против мене. Од интереса је да ме је Ст. Ловчевић, ондашњи начелник Министарства просвете и мој ранији професор питао да ли сам у добрим односима с Мих.[аило] Гавриловићем, мојим старијим другом, који је био такође државни питомац у Паризу! После мојих протеста и објашњења и заузимања Ст. Ловчевића код министра (Андре Ђорђевића) враћена ми је стипендија, али смањена.

У Париз сам стигао о Божићу. Тамо ме је очекивала нова непријатност. Мој друг и пријатељ испричао ми је првога дана да му се Мих. Гавриловић

⁹³ Прецртано.

⁹⁴ Највероватније да је М. Никашиновић био псеудоним Божидара Никашиновића Вршчанина, учитеља и публицисте, првог уредника *Босанске виле*.

⁹⁵ Пописано руком на маргини.

⁹⁶ Министарство просвете је интервенисало у Јакшићеву одбрану и тражило да се служење војног рока у редовном кадру заказано за крај априла, одложи за септембар када му истекне дато одсуство, али је молба одбијена (ДАС, МПС, МПС – Министру војном, П.Бр. 1128, Београд, 6/18. фебруара 1899).

хвалио како је у Архиви Министарства иностраних послова „пронашао” важна документа за нашу нову историју и показао му преписе [три]⁹⁷ документа која је он раније код мене читао. Одмах нам је обојици било јасно да је мене Гавриловић морао денуцирати у намери да ме уклони из Париза и да онда безбрижно препише сва документа за нашу историју, која сам ја открио и о којима сам му као другу у поверењу говорио. Из тога се изродила читава афера, која ме је много омела у раду, јер је довела у питање довршење моје тезе за докторат (Европа и васкрс Србије 1804–1834). О тој афери написао сам опширан извештај који ће бити штампан у засебној брошури.⁹⁸

Светска изложба која је те године (1900) отворена у Паризу, дала ми је могућности [за продужење]⁹⁹ рада на народној пропаганди.

И поред пораза који су претрпели на нашем митингу 1896 г. Мађари су поново покушали да обману свет о унутрашњим приликама [у Угарској]¹⁰⁰ и да се истакну на рачун немађарских народности. Основали су на изложби Павијон Босне и Херцеговине и у њега понамештали велики број старина од вредности које нису биле мађарске, него српске и др. Ја сам тада скренуо пажњу на то пријатељу А. Мале-у и тако је он, на једном скупу новинара, књижевника и политичара које смо ми сазвали у тај павијон, одржао једно врло интересантно предавање и открио све мађарске подвале. То је предавање штампано у једној брошури под насловом:

101

Губитак стипендије принудио ме је да се озбиљније посветим новинарству. Париска штампа била је слабо обавештена о источним стварима и о раду Аустро-Угарске и Русије у балканским земљама, нарочито у Србији. Срећом, ја сам био доста упућен у те ствари, научио сам да пишем доста добро на француском и стекао сам приличан број познаника и пријатеља међу сарадницима више листова. Сви су они, па били сиромашни или богати, слабо плаћали сараднике и тешко је било човеку зарадити онолико колико је за живот потребно.

Почео сам радити у мањим листовима, као што су били *La Paix*, *Le Patrie*¹⁰² (у којем сам стекао познанство Лисијена Милво-а, познатог националног посланика у парламенту, *La Presse*, *La Petite Republique* и др. Пажљиво сам пратио нашу и страну штампу и давао сам тим листовима саопштења у виду телеграма, бележака, чланака, разуме се без потписа, обраћајући нарочиту пажњу на догађаје, које је, у нашем интересу, било потребно објавити, а ка-

⁹⁷ Прецртано, изнад дописана руком једна реч – нечитко.

⁹⁸ Јакшић је 1904 објавио књижицу *Морал дирекџора српске Државне архиве Мих. Гавриловића*. Електрична нова трговачка штампарија, Београд 1904. Прештампано из листа *Шпанија*, број 297 (1904). На ово је Гавриловић одговорио објављивањем брошуре *Неморал Г. Јакшића*, исте 1904. У архиви Г. Јакшића под сигнатуром P558/XI/7 сачуван је рукопис Гавриловићеве брошуре који је он 13/26. августа 1902. поднео Одбору СКА.

⁹⁹ Дописано руком.

¹⁰⁰ Дописано руком.

¹⁰¹ Остављена је празнина у тексту.

¹⁰² Погрешно наведен члан јер је именица *patrie* (отаџбина) женског рода и уз њу иде члан *la*.

сније сам све податке од интереса давао сарадницима за спољну политику тих листова на основу којих су они писали чланке. На тај начин они су све боље улазили у наше ствари, стицали су све више ауторитета код својих читалаца, пошто су подаци које сам им давао били увек тачни, а ја сам стицао њихово поверење и пријатељство.¹⁰³

Убиством краља Александра и краљице Драге 1903 г. отворена ми је још једна врста акције. Целокупна француска штампа осудила је строго тај догађај.

Потребно је било реагирати. Како сам у души и ја осуђивао начин на који је тај преврат изведен, осетио сам ипак потребу да ублажим, колико је могуће, олују која је дигнута против нас и наше земље. Али то није било ни најмање лако. Правдати сам догађај било је немогуће јер то ниједан лист не би примио. Могуће је било само дати тачне податке о свему што није било добро за време владе краља Александра и на тај начин објаснити догађаје и колико толико ублажити раздражење и осуду страног света. Па и то се, у прво време, могло чинити само у недељном часопису „Le courrier Européen” органу Лиге човечијих права.¹⁰⁴ То сам чинио преко Samin-а сарадника тога часописа и ту сам се упознао с младим професором Андре Баром (André Barre), коме сам такође давао податке и који је оштро писао и скренуо на себе пажњу шире публике. У том послу помогао је и Душан [Томић]¹⁰⁵, студент „Слободне школе политичких наука”¹⁰⁶, који је такође познавао Симена.

И поред користи од које је била Спалајковићева теза о „Босни и Херцеговини”, налазио сам да она није потпуно довољна за нашу националну пропаганду, и да је потребно да се изради и једна књига за ширу публику о аустро-угарској управи у тим земљама, од окупације до најновијих дана. Ту потребу објаснио сам још тада пријатељима у Београду, а нарочито Св. Симићу, шефу просветног одељења у Министарству иностраних послова и после неколико месеци добио сам велики рукопис података, које су спремили Др Емил Гаврила и М. Никашиновић. Ту сам збирку допунио и [поделио на главе и дао да се ово преведе на француски[...]]Али, потребно је било наћи правога човека који ће књигу израдити и потписати.^{107,108}

¹⁰³ Више о Јакшићевом пропагандном раду у Француској видети: Биљана Стојић, Александра Колаковић, „Гргур Јакшић и пропагандна активност Србије у Француској (1912–1913)”, *Мешовића трага*, XXXIII (2012), 413–432.

¹⁰⁴ La Ligue des droits de l’Homme, пуно име Ligue française pour la défense des droits de l’Homme et du citoyen основана 1898. с мисијом да брани права човека у складу с Декларацијом из 1789.

¹⁰⁵ Презиме је дописано руком.

¹⁰⁶ L’Ecole libre des sciences politiques, познатија по неформалном називу Sciences Po.

¹⁰⁷ Дописано руком.

¹⁰⁸ Године 1906. истовремено на српском и на француском објављена је књига: *Босна и Херцеговина. Аустроугарска управа од 1878. до 1903.* Издање „Војске”, (Београд 1906), коју је као аутор потписао Андре Бар и где су Е. Гаврила и М. Никашиновић означени као преводиоци.

BILJANA STOJIC-RADOVIĆ, PhD, Senior Research Associate
The Institute of History Belgrade
Kneza Mihaila 36/II, Belgrade, Serbia
E-mail: biljana.stojic@iib.ac.rs

GRGUR JAKŠIĆ'S MEMOIRS

SUMMARY: The document that presented Grgur Jakšić is named *Memoirs*, therefore the same title has been kept. The document *Memoirs* covers Jakšić's studies at the Great School until the first decade of his life abroad. Following the list of mentioned events, the documents refer to the period from 1891 until 1903. As demonstrated in this paper, the document is important not only for the reconstruction of Jakšić's personal life but also for the diversity of events and personalities he mentions. Moreover, it is important to understand the beginning of Serbian national propaganda in France, which Jakšić conducted for two decades of his life in Paris. The document is kept in Jakšić's found in the National Library of Serbia. It has several versions labeled P558/III/24, "short autobiography of Grgur M. Jakšić, consul in Piraeus, (in mission in France)"; P558/III/29; P558/III/50 which was elected to be published since it is the most detailed of all three. The document has been published integrally, preserving Jakšić's orthography, omissions and gaps in the text. For better understanding, the entry study has been provided in which there are cross-checked Jakšić's statements with other sources.

KEYWORDS: Grgur Jakšić; Great School; Geneva; Lyon; Sorbonne; Memoirs.